

Бровко Н. І. — кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри історії, теорії держави і права та державного будівництва Білоцерківського національного аграрного університету, м. Біла Церква

ПРАВОВІ ЦІННОСТІ У СВІДОМОСТІ МЕШКАНЦІВ СІЛЬСЬКОЇ МІСЦЕВОСТІ: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Проаналізовано позиції філософів щодо визначення категорії «цінність». Досліджено місце правових цінностей у правосвідомості мешканців сільської місцевості. З'ясовано, що на їх становлення безпосередньо впливають ідеологічні установки, соціальні цінності, моральні та правові норми, що панують у соціумі. Визначено напрями подолання правового нігілізму серед мешканців села, що сприятиме розбудові правової демократичної держави.

Ключові слова: свідомість, цінність, правова цінність, правова культура, правова свідомість, мешканці села.

Конституція України 1996 року є втіленням певного рівня правосвідомості та культури українського народу, які сформувалися під впливом суперечливих економічних, соціальних, політичних та інших факторів. У Розділі II Конституції України закріплено фундаментальні як для держави, так і для особистості цінності: свобода, рівність, справедливість, недоторканність, безпека. Однак нині норми Основного Закону здебільшого є декларативними, оскільки бракує ефективних правових механізмів визнання, реалізації, гарантування, охорони та захисту зазначених правових цінностей.

З одного боку, це наслідок історичних традицій українського суспільства, у якому права людини, суспільні й індивідуальні цінності не посідали гідного місця як у суспільній свідомості, так і в діяльності держави. З іншого боку, негативним чинником є нестабільна ситуація в державі, перехідний період, несформованість громадянського суспільства та правової держави. Державні структури не зацікавлені в задоволенні та закріпленні правових цінностей, формуванні правосвідомості, що пояснюють

браком можливостей поліпшити добробут людей. Проте головна причина – це правовий нігілізм та інфантилізм громадян. Тому питання правових цінностей, їхньої ролі у свідомості людини є досить актуальним і потребує філософсько-правового аналізу для подальшого розроблення практичних заходів.

Мешканці сільської місцевості живуть у специфічних (порівняно з міськими) умовах. Сільське населення становить окрему соціальну групу, має власні соціальні, економічні та культурні особливості. Тому необхідно дослідити свідомість мешканців сільської місцевості для з'ясування місця в ній правових цінностей.

Категорія цінності не є новою для сучасної науки. Її вивчали в різні періоди з позицій різних дисциплін. Питання про роль ціннісного підходу в правових дослідженнях аналізували О. О. Бандура, Х. Н. Бехруз, В. С. Бігун, П. П. Гайденко, В. В. Дудченко, А. А. Козловський, С. І. Максимов, О. В. Мартишин, В. С. Нерсисянц, Ю. М. Оборотов, А. В. Поляков, П. М. Рабінович, А. Б. Чефранов та ін. Водночас проблема правосвідомості українських селян і місця в ній правових цінностей залишається недослідженою.

Цінність – це те, до чого прагне розумна воля і що є її регулятором. Цінність визначає мотивацію людських учинків. У цьому контексті В. С. Стьопін зазначає: «Діяльність завжди регулюється певними цінностями та цілями. Цінність відповідає на запитання “Для чого потрібна певна діяльність?” Ціль відповідає на запитання “Що має бути отримано в процесі діяльності?” Ціль – це ідеальний образ продукту. Вона відображається в продукті, який є результатом перетворення предмета діяльності» [1, с. 38].

Категорія «цінність» багатоаспектна. У межах окресленої проблематики цінності можна визначити як певну оцінку людиною предмета чи явища. Цінності є відображенням внутрішнього світу людини. Вони формуються в її досвіді, виконуючи роль мотиватора вчинків чи поведінки людини загалом.

Поняття «цінності» вперше застосовано у філософії І. Канта. Він протиставив сферу моральності (волі) сфері природи (необхідності), вважаючи це цінністю для особи. Німецький мислитель відносить поняття блага до суб'єкта чистої волі, а саме – трансцендентального суб'єкта, надемпіричний статус якого забезпечує загальну значущість цінностей. Вони належать до сфери практичного розуму, а отже, не мають буття поза

трансцендентальним суб'єктом, тобто є значущими лише у зв'язку з волею та метою, поставлену перед ним. Отже, цінності слід тлумачити як принципи не суцього, а належного. Саме розмежування буття і належного є передумовою теорії цінностей [2, с. 496].

Згідно з ученням І. Канта, світ моральності, свободи не є реальністю та буттям, його слід вважати ідеалом практичного розуму – належністю. На відміну від природи, де домінує необхідність, світ свободи є царством цілей. Філософ зазначає: «У царстві цілей усе має ціну або цінність. Те, що має ціну, може бути замінено також еквівалентом; те, що вище за будь-яку ціну, тобто не допускає будь-якого еквівалента, має гідність» [3, с. 276–277]. Німецький мислитель розрізняє поняття ціни (preis) та цінності (wert). На його думку, цінність ґрунтується на автономії волі: «Усе має ту цінність, яку встановлює закон. Законодавство, що встановлює будь-яку цінність, завдяки цьому повинно мати гідність, тобто бути безумовною, незрівнянною цінністю... Отже, автономія є засадою гідності людини та будь-якого розумного ества» [3, с. 278].

Для І. Канта головною цінністю є людина як розумна істота. Це впливає з визначеного ним категоричного імперативу: «Поводься лише згідно з такою максимою, керуючись якою ти водночас можеш прагнути, щоб вона стала загальним законом». Учений вважав, що «людина і будь-яка розумна істота загалом існує як самоціль, а не лише як засіб для будь-якого використання волі» [4, с. 260].

Таким чином, згідно з ученням І. Канта, цінність усіх предметів, які ми здобуваємо через наші вчинки, завжди обумовлена. Це поняття мислитель співвідносив із людиною як метою, її розвитком, а такий аспект цінності, як корисність, поняття відносної цінності – зі світом природи й бажань. Він акцентував увагу на суб'єктивному аспекті цінності, хоча зауважував про наявність об'єктивного. Запропонована І. Кантом концепція висвітлює суб'єктивний аспект цінності, її внутрішню людську сутність, лише поверхово аналізує об'єктивні підвалини. На думку мислителя, людина є моральною істотою і самоціллю, тобто наділена абсолютною цінністю. Лише розумна, тобто моральна істота, яка визнає в іншій розумній істоті її абсолютну цінність, а не лише засіб для досягнення мети, може керуватися категоричним імперативом практичного розуму, що є всезагальним і становить об'єктивний принцип волі.

В обґрунтуванні цінностей слід виокремити декілька підходів. Зокрема, представники баденської школи неокантіанства стверджували, що загальні цінності породжує «чиста воля», носієм якої є надіндивідуальна воля, а не індивідуальний суб'єкт. Дослідники В. Вундт, Ф. Йодль, Ф. Пауельсон вважали почуття і цінності чимось суб'єктивним. На противагу їм Ф. Brentano і М. Шелер намагалися довести об'єктивність почуття, загальнозначущість та об'єктивність цінностей.

Ототожнюючи буття з емпіричним існуванням, Р. Г. Лотце вважав цінність вищою за буття. Залишаючи відкритим питання про те, як саме цінність стає значущою для суб'єкта пізнання, філософ розмірковує про функцію мислення, здатною орієнтуватися на цінність як на норму. Ідеться про моральну волю, яка забезпечує об'єктивність та істинність людського мислення. Тому у філософії цього дослідника «значущість» постає наближеною до поняття моральної цінності [2, с. 495].

Мислитель В. Віндельбанд за допомогою категорії цінності намагався пояснити значущість теоретичного пізнання та моральних учинків людини. Він тлумачив цінності як норми, що утворюють загальний план усіх функцій культури й підґрунтя будь-якого окремого існування цінності [5, с. 246]. Цінністю він вважав істину як логічну цінність, добро та красу – як етичні цінності. Науку, порядок, мистецтво та релігію вчений трактував як цінності – блага культури, які надають можливість суспільству існувати й розвиватися [6, с. 178].

Також розробляв теорію цінностей Г. Ріккерт. У ній він убачав фундамент теорії знань та етики. Цінність науковець трактував як щось безвідносне до буття й суб'єкта, що пізнає дійсність. Те, що належить до цінності, і те, що людина такою вважає, – це різні речі [7, с. 324]. Такі погляди поділяв і М. Вебер, водночас трактуючи цінність як установку й інтерес певної історичної епохи. Запропонувавши поняття «ідеальний тип», мислитель тісно пов'язував його з категорією цінності.

Природно, що в кожній людини формуються власні цінності. З одного боку, це справді індивідуальна категорія, а з іншого – мають бути загальновизнані пріоритети, які захищає суспільство. Спрямування дій людини, спектр її цінностей і їх сприйняття визначають її ціннісну орієнтацію.

Нині у правосвідомості українського селянина можна констатувати переважання цінностей держави, що співіснують із цінностями особистості, її прав і свобод. Тому на формування

правових цінностей у правосвідомості окремого селянина суттєво впливають суперечності, що панують у суспільній свідомості.

Безпосередньо позначаються на життєвих цінностях українського селянства цілі й інтереси суспільства, ідеологічні установки, моральні та правові норми. У період соціальної трансформації у свідомості українських селян відбувається переоцінка цінностей. Тобто давно відомі факти й поняття починають осмислювати в новому ракурсі. Вони набувають нового значення, стають значущими або знецінюються. З огляду на зазначене, цінності є відносними, хоча в людській свідомості вони залишаються абсолютними.

Важливим компонентом ціннісної самосвідомості українських селян є їхні життєві орієнтації. Вони формуються у свідомості та залежать від того, як людина ставиться до навколишнього світу та подій, які в ньому відбуваються, яке значення вони мають для людини, наскільки корисними, необхідними та доцільними є.

Люди зневірилися в таких цінностях, як свобода, рівність, справедливість. Знецінення їх у людській свідомості призводить до порушення правових норм, наслідком чого є поширення протиправних явищ у суспільстві. Селянин не вважає протиправним проникнення в чуже угіддя, використання не належного йому знаряддя праці тощо. Здійснене дослідження довело, що рівність у свідомості селян є чимось «зайвим і непотрібним», посилюється впевненість у тому, що «хто багатий – на боці того й правда». Безперечно, такі переконання суперечать засадам правової держави. Соціальна нерівність є вагомим фактором нівелювання цінностей.

Питання свободи та справедливості є похідними від категорії рівності. Мешканці українського села зневірилися в законності рішень органів влади, вони впевнені, що будь-яке питання можна вирішити, якщо в людини є для цього матеріальні ресурси; вони не розраховують на допомогу держави у здійсненні господарської діяльності, не усвідомлюють значення права для соціуму. Найважливішими цінностями для них є престижна робота, кар'єра в місті, де людина має значно більше можливостей, добробут, визнання. Правопорядок, законність, свобода, справедливість, а моральні норми – й поготів, мешканці села не оцінюють як належні та базові.

Згідно з результатами анкетування мешканців сіл центрального регіону України, у дорослого населення віком від 35-ти до 50-ти років рівень правосвідомості значно вищий, порівняно із сільською молоддю віком від 18-ти до 25-ти років.

Зазначене зумовлено не лише життєвим досвідом. Доросле населення цікавиться ситуацією в державі та у власному регіоні. Незначний відсоток усвідомлює значення законів для розвитку правової держави, вірить, що може впливати (якщо є така можливість) на правову свідомість молоді. Ця категорія констатує брак заходів, спрямованих на підвищення рівня правової свідомості мешканців села. Закономірно, що рівень правової свідомості сільської інтелігенції (лікарів, учителів, працівників органів влади) значно вищий, ніж рівень решти населення. Відсоток сільської інтелігенції нині є досить незначним. Загалом сільське населення не прагне до інтелектуального зростання, утвердження в соціумі правових цінностей, не усвідомлює власної ролі у вихованні молодого покоління.

Водночас сільська молодь віком від 18-ти до 25-ти років свій рівень правової свідомості оцінює як середній і подекуди низький, вважає, що в міській молоді він вищий у зв'язку з тим, що вона має більше можливостей отримати правові знання, бере участь у різних заходах, спрямованих на підвищення рівня правової свідомості. Незначний відсоток молоді наголошує на необхідності правового виховання молоді, наполягає на доцільності участі в розбудові держави (зокрема шляхом участі у виборах). Представникам молоді притаманні надмірна емоційність, амбітність, посилена чуттєвість. Це зумовлено не лише віковими особливостями, а й впливом на їхню свідомість інших чинників, таких як засоби масової інформації, які активно пропагують нігілізм, індивідуалізм, прагматизм, цинізм. Їх протиставляють колективізму, соціальній справедливості, гуманності, лояльності. Отже, можна констатувати наявність у свідомості молоді людини конфлікту цінностей. І якщо не підвищувати рівень правової свідомості молоді, це призведе до глобальних негативних наслідків.

З огляду на зазначене, у державі прийнято низку актів, спрямованих на встановлення правових цінностей у суспільстві, зокрема: Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020», схвалену Указом Президента України від 12 січня 2015 року; Національну стратегію у сфері прав людини, затверджену Указом Президента України від 25 серпня 2015 року; Стратегію національної безпеки України, затверджену Указом Президента України від 26 травня 2015 року; План законодавчого забезпечення реформ в Україні, схвалений Постановою Верховної Ради України від 4 червня 2015 року. Також розпочато роботу щодо визначення напрямів сталого розвитку на 2016–2030 роки.

Попри певні зрушення в намаганні розв'язати окреслену проблему, питання зміни правової свідомості громадян залишається невирішеним. Не розроблено системи заходів з боку держави, які були б спрямовані на подолання правового нігілізму, зміцнення віри в краще майбутнє у правовій демократичній державі.

Призначення права – встановлювати в суспільстві рівність, забезпечувати свободу, гарантувати справедливість. Для цього людина повинна свідомо дотримуватися його вимог. Лише за цих умов вона буде усвідомлювати їхню необхідність, значущість, залучить їх до власної системи цінностей. Саме тоді дії, які будуть відповідати вимогам чинного права, стануть для неї цінністю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Степин В. С. Теоретическое знание / В. С. Степин. – М. : Прогресс-Традиция, 2000. – 744 с.
2. Гайденко П. П. Научная рациональность и философский разум / П. П. Гайденко. – М. : Прогресс-Традиция, 2003. – 528 с.
3. Кант И. Критика чистого разума / И. Кант // Кант И. Сочинения. В 6 т. Т. 3 / под ред. В. Ф. Асмуса. – М. : Мысль, 1964. – 783 с.
4. Кант И. Основы метафизики нравственности / И. Кант // Кант И. Сочинения. В 6 т. Т. 4 / под общ. ред. В. Ф. Асмуса, А. В. Гулыги, Т. И. Ойзерман. – М., 1965. – С. 221–310.
5. Виндельбанд В. История новой философии. В 2 т. Т. 2 / В. Виндельбанд. – СПб. : Тип. В. Безобразова и Ко, 1905. – 423 с.
6. Філософія права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. І. Максимов та ін. ; за ред. О. Г. Данильяна. – Харків : Право, 2009. – 208 с.
7. Риккерт Г. Границы естествонаучного образования понятий / Г. Риккерт. – СПб. : Наука, 1997. – 532 с.

Стаття надійшла до редколегії 21.04.2017

Brovko N. – *Ph.D in Law, Associate Professor, Head of the Department of History, State and Law Theory, and State Building of the Bila Tserkva National Agrarian University, Bila Tserkva, Ukraine*

Legal Values in Consciousness of Rural Population: Philosophical and Legal Analysis

In present day Ukraine the values proclaimed in the Constitution are not protected in the proper way. The main reason for this is insufficient legal awareness of citizens, their legal nihilism. Today there are no adequate measures and actions aimed at increasing the level of legal consciousness.

The article examines the views of philosophers on the category of value. It is argued that values determine the motivation of human actions. The article focuses on legal values in legal consciousness of rural residents, the need for philosophical and legal analysis of the phenomenon of legal consciousness in Ukraine's rural population.

It is argued that the life values of rural residents are directly influenced by the society itself, its ideological paradigm, social values, moral and legal norms prevailing in it. Thus, in a present period of social transformation, it is possible to speak of a «revaluation of values» in consciousness of rural population.

Due to the fact that rural residents present a special group in the country's population with specific social, economic and cultural features, their legal awareness and system of values is of interest to researchers. Studies of this problem can help to overcome legal nihilism in Ukraine's rural residents and contribute to building a democratic state. Therefore, a number of measures and actions at the state level should be developed to improve legal consciousness in this group of population.

Keywords: consciousness, values, legal awareness, legal cultural, legal awareness of rural population.

